

Holger Hof (Hrsg.) *Gottfried Benn-Ernst Jünger. Briefwechsel 1949-1956.*

Klett-Cotta

Helmut Lethen. *Der Sound der Väter. Gottfried Benn und seine Zeit.*

Rowohlt

Gunnar Decker. *Gottfried Benn. Genie und Barbar.* Aufbau-Verlag

Gottfried Benn (1886) en Ernst Jünger (1895-1998) hebben elkaar slechts één keer ontmoet, maar ze werden en worden sinds 1945 wel vaak in één adem genoemd. Aanvankelijk niet tot genoegen van Benn. In Jüngers latere werk trof hij te veel 'innerlijke kitsch' aan en de met 'kameraadschappelijke gevoelens' begonnen lectuur van Jüngers oorlogsdagboek leidde in 1948 tot het oordeel (in een brief aan zijn vaste correspondent Oelze): 'Catastrofaal! Week, verwaand, gewichtig doend en stijfloos'.

Maar zie wat een vriendelijk gebaar vermag, want als Jünger hem een jaar later zijn roman *Heliopolis* stuurt met daarin de herinnering aan een nooit beantwoorde brief vol bewondering die hij Benn in de jaren twintig had geschreven, verandert het strenge oordeel. Jüngers roman 'verrast' hem, schrijft Benn aan Oelze, wat hij gelezen heeft vindt hij 'interessant'; 'een zeker talent voor stileren' blijkt Jünger nu niet te kunnen worden ontzegd. *Über die Linie*, Jüngers worsteling met het nihilisme, 'verbluft' hem vervolgens vanwege de gemeenschappelijke denkrichting. 'Mijn gelukwensen', schrijft hij Jünger, aan wie overigens het opnieuw negatieve oordeel over *Der Waldgang* ('secundaire problemen, oude kost') in 1951 wordt onthouden.

In een aan Jünger opgedragen gedicht uit 1949 heeft Benn de verhoudingen mooi weergegeven: 'Wir sind von Aussen oft verbunden, / Wir sind von Innen meist getrennt', maar in de 'stroom', de 'waan' en de 'wonden' van 'wat zich de eeuw noemt' horen ze toch bij elkaar. Inmiddels zijn beiden ook wereldberoemd geworden, en dat maakt het weinige wat zij aan elkaar hebben geschreven alsnog interessant.

Hun flinterdunne *Briefwechsel* is nu uitgegeven, ook al bestaat het merendeel ervan uit verjaardagswensen en vakantiegroeten. Een voordeel daarvan is weer dat de paar andere zaken die aan bod komen, des te meer opvallen. Zo probeert Jünger in 1951 Benn te interesseren voor de drugsexperimenten (o.a. met LSD) waaraan hij op dat moment deelneemt, maar Benn antwoordt dat hij geen drugs gebruikt en dat (uitgezonderd een beetje cocaïne tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen hij als legerarts in Brussel zat) ook nooit heeft gedaan.

Opvallend is verder de minachting waarmee beiden schrijven over journalisten en critici die zo onbeschaamd zijn om in hun verleden van vóór 1945 te wroeten. Allebei weten ze dat daar het nodige te vinden is, zonder er met elkaar een woord over te wisselen. Het verleden is zelfs de voornaamste reden waarom ze zo vaak in een adem worden genoemd.

Beiden behoren tot de Duitse intellectuelen die zich in de Weimartijd fel tegen democratie, liberalisme en vooruitgang hebben gekeerd, beiden zijn getekend door het heroïsch-tragische gedachtegoed van Nietzsche en Spengler, beiden

onderhielden een dubieuze relatie met het nationaal-socialisme. Maar ook hier zijn de verschillen minstens zo opmerkelijk als de overeenkomsten. Jünger, politiek actief in de 'Conservatieve Revolutie', geldt als een geestelijk wegbereider van het Derde Rijk, maar had zich in 1933 uitdrukkelijk *niet* tot Hitler bekeerd. Benn deed dat wel, zonder overigens lid van de NSDAP te worden, terwijl hij voordien juist altijd de strikte afzijdigheid en autonomie van de poëzie had verdedigd. In een brief aan een vriend schreef Jünger in 1948: 'Als hij mij in 1933 had geconsulteerd, was veel misschien vermeden...'

Over het waarom van Benns nazi-engagement is al veel geschreven, zonder dat één verklaring het pleit heeft gewonnen. Ook Helmut Lethen komt er niet helemaal uit in zijn nieuwe boek *Der Sound der Väter. Gottfried Benn und seine Zeit*. De meeste antwoorden op de waaromvraag, aldus Lethen (die jarenlang verbonden was aan de Rijksuniversiteit Utrecht en tegenwoordig Moderne Duitse Letterkunde doceert in Rostock), bewegen zich 'tussen ideologiekritiek, mentaliteitsgeschiedenis en radeloosheid'. Sommigen zien (in navolging van linkse tegenstanders in de jaren twintig en dertig) continuïteit in Benns ontwikkeling, van zijn Nietzscheaanse scepsis en irrationalisme naar zijn keuze voor Hitler; anderen (zoals Benns hevig geschokte bewonderaar Klaus Mann) zien een raadselachtige breuk, een 'verraad' van zijn ideeën over een absolute, autonome poëzie.

Op het eerste gezicht is het moeilijk te begrijpen waarom uitgerekend Gottfried Benn, die op de vraag of dichters de wereld kunnen veranderen bij herhaling 'nee' had geantwoord, in 1933 het expressionisme aan de nazi's aanbood als staatskunst, naar voorbeeld van het futurisme in het fascistische Italië. De nazi's wilden 'een nieuwe Duitse mens' creëren, welnu, daar hadden de expressionisten al jaren ervaring mee. Zonder scrupules muntte Benn zijn eigen 'formalisme' (tot dan zijn strikt *litteraire* antwoord op het heersende nihilisme) om tot iets met een *antropologische* dimensie, alsof uit de poëzie daadwerkelijk een nieuwe mens zou kunnen ontstaan. Het enige wat de nazi's moesten doen, was de expressionisten daartoe de noodzakelijke 'innerlijke speelruimte' laten.

Wat was hier aan de hand? Ambitie, zelfoverschatting, naïviteit, onwetendheid? Van alles wat, als we Lethen mogen geloven. Aan bescheidenheid deed Benn niet en als vers gekozen lid van de Pruisische *Dichterkademie* had hij voor het eerst aan de macht geroken, maar naïef moet hij ook zijn geweest om te denken dat Hitler ooit het expressionisme (weldra officieel tot 'ontaarde kunst' verklaard) als staatskunst zou accepteren. Zijn onwetendheid deelt hij met anderen en schuilt hierin, dat dit in 1933 nog lang niet voor iedereen (inclusief sommige nazi-leiders) duidelijk was. In zijn schitterende autobiografie *Doppelleben* wijst Benn zelf op de 'noodlotsroes' die hem in 1933 had bevangen. Terwijl de hele natie in beweging kwam om zichzelf te vernieuwen, kon hij als dichter toch niet achterblijven.

Ook na de oorlog bleef Benn het nationaal-socialisme als een serieuze poging zien om het 'wankelende Avondland' te redden. 'Dat ongeschikte en criminele elementen het overwicht kregen, was niet mijn schuld en was niet zonder meer te voorzien', schrijft hij in 1949 aan zijn uitgever (met wie de correspondentie

dezer dagen ook is uitgegeven). Zoals men ziet, heeft de nazi-propaganda hem nooit helemaal losgelaten. Maar de inhoud ervan beantwoordde ook wel een beetje aan zijn eigen kijk op historische veranderingen. Benn geloofde dat de westerse beschaving op haar eind liep, en dat alleen een nieuw 'barbarendom' voor de noodzakelijke vernieuwing kon zorgen. Dat werden dus in 1933 de nazi's, voor de gelegenheid in het essay 'Dorische Welt' vermomd als antieke Spartanen. Net als onder anderen Hitler en Heidegger geloofde Benn dat de Duitsers in het moderne Europa de opvolgers waren van de oude Grieken.

Lethen beperkt zich, na diverse visies te hebben besproken, tot het vaststellen van Benns 'misdaad'. Niet om vervolgens diens hele oeuvre te criminaliseren, juist niet zelfs – door over 'misdaad' te spreken, kan de zaak in tijd en ruimte beperkt blijven, aldus Lethen. Al in 1934 keerde Benn de nazi's de rug toe, nadat zijn aangeboden engagement geen weerklank had gevonden. Het plotselinge geloof dat de geschiedenis door actief ingrijpen, door 'tucht en teelt' (Benn ging ook een eind mee in het rassendenken van de nazi's, zij het zonder hun antisemitisme), kon worden veranderd, bleef een uitzondering. Na 1934, toen hij zijn Berlijnse praktijk voor huid- en geslachtsziekten opgaf en opnieuw legerarts werd ('de aristocratische vorm van emigratie'), keerde zijn oude fatalisme weer helemaal terug.

Het is opmerkelijk dat juist iemand als Helmut Lethen nu met zoveel onderscheidingsvermogen poëzie en politiek uit elkaar houdt. Hij behoort tot de generatie van het studentenprotest van de jaren zestig van de vorige eeuw, ooit ultra-links en in opstand tegen de vaders die met het Derde Rijk hadden gecollaboreerd; nu schrijft hij met aandacht en sympathie over de 'sound van de vaders', die in de betoverende, nu eens keihard heldere dan weer ondoorgrondelijk cryptische gedichten van Benn – toegegeven - onweerstaanbaar klinkt.

Wat Lethen daarnaast in Benn interesseert, dat is diens koude, afzijdige blik op de wereld en op zichzelf, die hij overigens deelt met Jünger en met Carl Schmitt, een andere geestverwant die bij Lethen aan bod komt. In het verleden schreef hij over de Nieuwe Zakelijkheid en over de 'gedragleren van de koude' – dit nieuwe boek valt heel goed in het verlengde van deze voorgangers te lezen. Ter verklaring van deze stoïcijnse aandoende cultivering van de mentale kou wijst Lethen op de negentiende-eeuwse wetenschap, waarvan Benn wel de habitus maar niet de principes zou hebben overgenomen. En van de socioloog Norbert Elias leent Lethen de term *Satisfaktionsgesellschaft*. Daarmee is bedoeld de gewoonte van de hogere burgerij in het Wilhelminische Duitsland om zich aan te passen aan het ethos van de adellijke Pruisische militaire kaste, voor wie de eer (die desnoods via een duel moest worden gewroken) alles was. Tot dat ethos, waarin voor een morele beoordeling geen plaats was, hadden zowel Benn als Jünger en Schmitt zich bekend, betoogt Lethen.

Dat verklaart mede hun onwil om na 1945 'berouw' te tonen over hun betrokkenheid bij het Derde Rijk. Tegenover de teruggekeerde emigranten ongelijk bekennen, achtten zij 'onder hun niveau', al geeft Benn in *Doppelleben* wel toe dat Klaus Mann (wiens vlammend appel aan zijn adres hij in zijn geheel opneemt) het

in 1933 beter had gezien dan hij zelf – voor Carl Schmitt, immer op de loer om de zwakheden van zijn rivalen vast te stellen, reden om te schrijven dat Benn ‘door de knieën’ is gegaan.

Lethen wijdt aan deze curieuze rivaliteit na 1945 een apart hoofdstuk, met volop aandacht voor Schmitt en Jünger, zoals ook elders in zijn boek. *Der Sound der Väter* is geen echte biografie, maar een essayistische, zij het wel chronologisch geordende studie naar allerlei aspecten van Benns leven en werk, waarbij Lethen zich een ruime armslag veroorlooft. Een aantrekkelijke aanpak, die in het bijzonder aan de context van Benns optreden alle recht doet. Lethen schrijft over de relatie tussen arts en filosofie, over autonome kunst en de vermeende invloed van Carl Einsteins *Negerplastik* (1915) op Benns poëzieopvatting, over Benns belangstelling voor hersenonderzoek en psychiatrie en over nog veel meer.

Dat is allemaal boeiend om te lezen, vooral omdat Lethen niet terugschrikt voor gewaagde associaties (dat Einsteins boek werkelijk zo’n invloed op Benn zou hebben gehad, blijft een pure hypothese), maar om het volledig te kunnen volgen is een meer dan oppervlakkige kennis van Benns leven en werk geen overbodige luxe. Daarvoor blijft de traditionele biografie onmisbaar, bijvoorbeeld die van Gunnar Decker (*Gottfried Benn. Genie und Barbar*), zeer onlangs verschenen en een even voortreffelijk gedocumenteerd als geschreven boek.

Bij Decker vinden we, als kleine episode in het grote levensverhaal, een relaas dat ook bij Lethen en in de uitgave van de correspondentie tussen Benn en Jünger voorkomt: de enige ontmoeting tussen Benn en Jünger, op 16 mei 1952 in huize Benn te Berlijn. Volgens beide betrokkenen was het een groot succes. Jünger viel reuze mee (‘bescheidener dan ik verwacht had’ en ‘niet zo ijdel en geaffecteerd als op de foto’), schrijft Benn aan Oelze. Jünger heeft een verslag opgenomen in zijn boek over ‘drugs en roes’ *Annäherungen*, waarin hij Benns woning een zeldzame ‘denkhuut’ noemt en vergelijkt met een cabine op de Titanic. Hij vertelt hoe Benn op zeker moment een passage voorlas uit zijn – Jüngers – nieuwe roman *Besuch auf Godenholm*, waarin alles draait om ‘het Ene’, dat het ‘thema van alle kunst’ zou zijn en in het licht waarvan ‘niets dood’ en ‘geen duisternis’ kon bestaan. Daarna legde Benn het boek neer en zei: ‘Dat is de penis! Dat kan alleen de penis zijn!’.

Het vermelden van juist deze uitspraak, uit de mond van de zijn leven lang zeer actieve *womanizer* Benn, moet Jüngers bijdrage aan de onderlinge rivaliteit zijn geweest, hoewel ieder commentaar ontbreekt, aangezien (zoals hij droogjes noteert) juist op dat moment Ilse Benn de kamer binnen kwam ‘met koffie - het kan ook cognac of een glas sekt zijn geweest’.

(*NRC Handelsblad*, 30-6-2006)